

-sA EKİ NEDİR? KİP Mİ, ZARF-FİİL Mİ?

Hayati DEVELİ*

Türk Dili dergisinin 467. sayısında (Kasım 1990) yayınlanan Yrd. Doç. Dr. Gürer Gülsevin ve bundan dört sene sonra 516. sayısında (Aralık 1994) yayınlanan Doç. Dr. Leyla Karahan imzalı yazılarda -sA morfeminin gramer kitaplarımızda bu güne kadar yer alan isimlendirilmesi tenkit edilerek bu morfem için “kip eki” yerine “zarf-fiil/gerundium eki” isimlendirmesi öneriliyor, yani -sA morfeminin kip kategorisinde değil zarf-fiil kateforisinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağı görüşü savunuluyordu.

Gülsevin, şu teoriden hareketle fikir yürütmüştür: -sA eki almış fiiller hiç bir zaman (dilek bildiren bazı durumlar dışında) cümlenin yüklemi olmazlar, bu bakımdan kip kategorisinde değerlendirilemezler. Bu eki almış fiiller fonksiyon bakımından cümlenin zarfı durumundadırlar, bu bakımdan fiilden türemiş zarflar olan “gerundiumlar” kısmında değerlendirilmelidirler. Yazar bu görüşünü desteklemek üzere şu cümleleri örnek olarak vermiş, fonksiyonlarını kendi görüşüne göre ifade etmiştir.

“Ahmet eve koş-arak gitti. (hal gerundiumu)

Ahmet eve gel-ince gideriz. (zaman gerundiumu)

Ahmet eve gel-diğinde gideriz. (zaman gerundiumu)

Ahmet eve gel-irse gideriz. (şart gerundiumu)”

Karahan, bu görüşleri biraz daha derinleştirerek aynı sonuçlara ulaşmaktadır. Kısaca şu görüş ifade edilmektedir: Kip ekleriyle çekimlenen fiiller “yargı/bitmişlik” bildirir, oysa -sA ekinde yargı bildirme özelliği olmadığı için -istisna kullanışlar dışında- bu ek kip eki değildir. -sA, tarz bildiren -arak/-erek ve zaman bildiren -ınca/-ince zarf-fiil ekleri kategorisinde “şart, zaman, sebep” bildiren bir zarf-fiil ekidir.

Her iki yazarın da -sA’nın terminolojik değerini tespit ederken bu eki almış fiilin yüklem karşısındaki fonksiyonundan hareket ettiği görülmektedir. Düşünceleri de akla uygun gelmektedir. Şöyle ki: Eğer söz konusu eki almış unsur cümlede zarf görevi görüyorsa ve biz cümlede fiilleri zarflaştırıran başka eklere “zarf-

* Dr. İ.U. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

fiiil”diyorsa aynı fonksiyondaki bu eke niçin zarf-fiil eki demiyelim? Lâkin bu noktada her iki yazarın da -sA ekinin fonksiyonunu belirlemekte yeter sayıda örnekten faydalanmadıkları görülmektedir ki, düşünce tarzlarının ve görüşlerinin belli başlı bir eksiğidir.

Fonksiyonları bakımından ele alındığında -sA morfemi almış fiillerin cümlede oldukça farklı görevler üstlenebildikleri görülmektedir. Tarihi devre metinlerinde bu fonksiyonlar bu güne nazaran oldukça çeşitli ve birbirine uymazdır. Bizim XVI.-XVII. yy Osmanlı metinleri üzerinde yaptığımız bir araştırmanın sonucuna göre bu ek cümleye şu fonksiyonlarla katılabilmektedir:

1. Fail fonksiyonunda :

Dersaadet'de ne kadar leylek var-ısa helâk olur-ıdı (Dersaadetteki bütün leylekler öldü);

'Aceb mi bulsa kârün in'ikadı?

Olur her in'ikadun bir küşadı (İşinin zorlaşması (çıkmaza girmesi) şaşılacak bir şey değildir; her düğümün bir çözümü olur).

2. Nesne fonksiyonunda :

...ve eyittiler ki, Şehriyâr-ı Şitâ elinden her ne gelürse te'hir itmesün (... ve dediler ki : "Kış Sultanı elinden geleni geciktirmesin.)

3. Zaman tamlayıcısı fonksiyonunda:

Kaçan buhar müctemi' olup hurûc itse med vâki' olur (Buharlar toplanıp çıktığı zaman med gerçekleşir.); *Kaçan zeyt sürseler hadid andan kaçar, keçî kanı ile ıslansa, girü cezb ider* (Zeytin yağı sürdükleri zaman demir ondan uzaklaşır, keçî kanı ile ıslandığında tekrar çeker.

4. Hal tamlayıcısı fonksiyonunda:

Ammâ yine taraf-ı Sultân'dan fermân olunsa bir a'lâ ma'dendür, bâligan mâ-belâğ ma'den husûlü mümkindür (Ama yine Padişah (bu hususta) emretse <emretmesi halinde> -iyi bir madendir - bol bol maden çıkarılması mümkündür.

5. Yer tamlayıcısı fonksiyonunda:

Ne mahalle vâsıl olursa ol rûzgâr ile gidilür (Ulaştığı yere o rüzgarla gidilir.); *ve kanda gitse bile giderlerdi* (Gittiği her yere birlikte giderlerdi.)

Bunlardan 3. ve 4. fonksiyonlar cümle tahlilinde “zaman zarfı” ve “hal zarfı” olarak adlandırılabilirse de, diğerlerinin cümlede “zarf” veya “zarf-fiil” ile ilgisi olmayan, fail, nesne, yer tamlayıcısı gibi fonksiyonlar olduğu açıktır

J. Deny, *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi* isimli eserinde şöyle demektedir (§1230, s. 809): “(Şartlı birleşik cümlelerde)Başlamla (yani yardımcı cümleyle) ifade edilen faraziyenin kendisi, sonlama (yani ana cümleye) yüklet (müsnedünileyh, fail) olabilir.” Bu izahtan sonra verilen örnekler şunlardır:

Beraber gitsek olmaz mı?

Gelsen fena olmaz

Buna ne kadar itiraz olunsa yeri vardır.

Bunu alsak evladır.

Bu tabirin istimalinden tevakki olunsa sezadır.

Görüldüğü gibi bu örneklerde yardımcı cümle (başlam), ana cümlelerin (sonlamın) faili olmaktadır. Bu yardımcı cümleleri -sA ile değil de başka yapılarda kursak şöyle ifade edebilirdik:

Beraber gitmemiz olmaz mı? (olur.)

Gelmen fena olmaz.

Buna bu kadar itiraz olunması haklıdır.

Bunu almamız iyidir.

Bu tabirin kullanılmasından kaçınılması uygundur.

Bu çevrilmiş biçimlerde faillik fonksiyonun anlaşılması daha kolaydır. Faili faraziyeye dayanan bir yapıyla ifade edilmesi mana çeşniisiyle ilgilidir.

Şimdi, günümüz Türkiye Türkçesinde kullandığımız şu cümlelere bakalım:

Kim olsa bu şartlara isyan ederdi. (Herkes .....)

Kimi görsem sen santıyorum. (Gördüğüm herkesi/Her gördüğümü....)

Buraya ne zaman gelsem eski günleri hatırlarım. (Her gelişimde...)

Nereye gitsem yeni bir şeyler öğrenirim. (Gittiğim her yerde...)

Bu cümlelerde birinci unsurlar, yani yardımcı cümleler hiç bir şekilde şart veya sebep ifade etmezler, böyle bir fonksiyonları yoktur. Sırasıyla cümlelerin faili, nesnesi, zaman tamlayıcısı, yer tamlayıcısı fonksiyonundadırlar. Hem J. Deny'nin, hem bizim verdiğimiz örnklerde -sA'nın zarf-fiil fonksiyonu yoktur. Türkçede fail, nesne, yer tamlayıcısı gibi unsurların -sA morfemli fiillerle teşkil edilen yardımcı cümlelerle ifade edilmesi, anlama umumilik katmak ve söz konusu unsurun alanını genişletmek içindir.

A Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi* (İst. 1945) isimli eserinde -sA morfemli yardımcı cümlelerin fail, nesne fonksiyonunda kullanılmasını -se temeliyle temsil olarak adlandırır (s. 537).

Ne tutsalar kuruyor.

Ne versem yanacak, geri dönmeyecek... cümlelerinde genelleme kavramıyla fail (özne) temsil edilmiştir.

Ne beğense giyebilir.

Neden hoşlansa alı giyebilir.

Ne söylese dinleyen olmaz... cümlelerinde ise genelleme kavramıyla nesne tümleci temsil edilmiştir.

A. Cevat Emre daha sonra "Türkçede Cümle" isimli makalesinde (*TDAY Belleten 1954*, s.166-167) bu kullanılışları "analitik anlatış" olarak değerlendirmektedir. Bunların "sentetik anlamdaşları", -sA eki ile teşkil edilen yardımcı cümlenin ana cümlenin bir unsurunu karşıladığını açıkça göstermektedir. A. Cevat Emre'nin söylediklerini buraya aynen almak istiyoruz:

«*sa/se* ekiyle analitik anlatış:

Bu analitik anlatış *sa/se* şeklinden önce *kim, ne* getirilerek sağlanır:

a) Toplantıya gidiyoruz, *kim isterse* gelebilir.

b) *Kim gidecekse* önceden haber versin.

Sentetik anlamdaşı: *gidecek* (olan) önceden haber versin.

c) Ali zengindir, *canı ne istese* giyebilir.

Sentetik anlamdaşı: *Canunun istediğini* giyebilir.

ç) Veli'yi sevmiyorlar, *ne söylese* dinlemezler.

= *Söylediklerini* dinlemezler.

Fuzulî'den:

"*Ne verseler* anğa şakir *Ne kılsalar* anğa şad"

= *Verdiklerine* şükrediciyim, *kıldıklarına* memnun.

"Mebustan vekile kadar, biraz nüfuzlu *kim Haydarpaşa'ya ayak basarsa* (= her ayak basan) karşısında onu bulur."»

Görülüyor ki, -sA morfemiyle kurulmuş yardımcı cümleler şart, tarz, tahmin vs. gibi anlatış özellikleri yanında bazen sadece bir cümle unsurunu karşılamak için kullanılabilirler. Bu özellik hem tarihî devre metinlerinde, hem de günümüzde karşımıza çıkabilmektedir. Sonuç olarak şunu diyebiliriz:

-sA morfemiyle kurulmuş ve şart, sebep, zaman gibi ifade alanlarıyla hiç bir ilgisi olmayan daha pek çok yapının mevcut olması, bu morfemi sadece bir iki fonksiyonundan hareketle "zarf-fiiil" kategorisine sokmamızı imkânsız kılmaktadır.